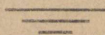

Eesti ewangeeliumi luteri usu
Konfistooriumi ja kirikute
arhiividest

(Wäljawõte „Eesti Kirik“ nr. 12, 13/14, 1934 a.)

Tallinn, 1934 a.
Eesti Konfistooriumi wäljaanne.

VOLDEMAR ILJA

RAAMATUKOGU

Gesti ewangeeliumi-luteri usu Konfistooriumi ja kirikute arhiivides.

Gesti kiriklikkude asutuste arhiivid on kahtlemata huvitavamaid ja tähtsamaid allikogusid Gesti ajaloo-uurimisele. Nende iga ei ole nüüd kahjuks enam nii wana, et meie nende kaudu saaksime jälgida oma ajaloolist minevikku juba sellest ajast peale, kui Gesti ala langes wõõraste wallutajate alla. Rooma katoliku uju walitsusajastu wanal Liiwimaal 13. sajandist kuni 16. sajandini on uuritaw peamiselt nende materjalide abil, mis asuwad praegu wäljaspool Gesti riigi piire. Sääraste materjalide alalhoidjatena on esijoones arwestatawad Roomas Watikani arhiiv ja raamatukogu. Edasi Saksa ordu tsentraalarhiiv Wiinis, mõned kiriklikkude asutuste arhiivid Poolas j.m. Orduoegsete piiskoppkondade ja Riia peapiiskopi omaaegsete kirjatogude saatus on olnud aga kurb.

Riia peapiiskopkonna arhiiv sattus Poola wõimu ajal nähtawasti ühes osas Poolasse, ja võib olla tulewikus on meil wõimalus leida neid materjale kusagil Poola arhiivides. Tartu piiskopkonna arhiiv wiidi 16. sajandi teisel poolel Wenemaale, kuhu ta on kadunud. Saare-Lääne piiskopkonna arhiiv on Brömsebro rahu järgi 1645. a., kui Saaremaa langes taanlastelt Rootsi alla, wiidud Kuressaarest Kopenhaageni, kus tema riismed praegugi asuwad

weel Taani riigiarhiivis. Samal wiisil saadeti Kopenhaageni ka osa Tallinna piiskopkonnale kuuluvaid ürikuid, üks osa aga on aegade jooksul sattunud Gestima rüütelkonna arhiivi ja koos viimasega jäilub praegu Riigi Kesk-arhiivis Tartus.

Näeme siis, et Rootsi wõimu alla sattudes Gesti ala oli suurelt osalt lagedaks tehtud ürikulisest materjalist, mis oleks wõinud täpsemini tõestada kiriku warandusi, õigusi ja privileege. Sel ajal, 16. sajandi teisel poolel ja lõpul peeti ainult mõnes linnakirikus kirikuraamatuid, kuna maal nad peaaegu täielikult puudusid. Meie kirikuajaloos üldiselt tuntud õpetaja ja kirikuvisitaator David Dubberch juba sel ajal mõjub õhutamalt kirikuraamatute sisseseadmisele ja pidamisele, ja tema mõjutus sel alal kujutabki teataval määral aluse kohalikkude kirikuarhiivide tekkimisele. Kirikuraamatu järjekindlam pidamine algab alles 17. sajandil. 29. septembril 1620 annab Gestima kuberner Jakob de la Gardie korralduse, et kirikuõpetajad jarnased raamatud sisse seadma peawad. Ka hilisemates kirikukorraldusis on jee nõue jees, seal leidub ka keeld kirikuraamatuid ja kirikukogusid erakättesse jätta, kuna need kogud on tähtsad wana aja tundmaõppimiseks. Kui aga niisugune juhtum esines, siis tuli sellest kohe teatada Stockholmi kuninglikule arhiivile. ¹⁾

Üldisemaks muutub kirikuraamatute pidamine alles 17. sajandi teisel poolel. Korduvalt tuletatakse sinoditel meelde, et kirikuraamatuid tuleb kirikuseaduse kohaselt korralikult pidada, nii näiteks Gestima õpetajate sinodil 7. weebruaril 1695. a. Ka konsistoriumite arhiivid said

¹⁾ Wt. selle kohta lähemalt D. Viiv, „Über die Archive und deren Benutzung in Estland zur schwedischen Zeit, Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1929“, lk. 126—157 eriti lk. 145.

Rootsi ajal juba teatava promiisoorse korralduse; jün oleks esikohal märkida Ingerimaa konsistooriumi arhiivi, mille 1700. a. peale superintendendina tegutsen Nicolaus Vergius, kes ka ajaloo kirjutamiseft oli huvitatud, korraldada ja kõita lasi. Gestimaa konsistooriumi arhiiv kannatas 1684. a. Toompea suure põlemise ajal rängalt, jefst umbes $\frac{2}{3}$ tema koosseifust olewat tol korral häwinenud.

Bene ajal kiriklikkude afutuste arhiivid ei jaanud juurema hoolitsemise osaliseks. Kuigi mitmesugustel wifiteerimistel juhiti kirikute wifitaatorite poolt korduwalt kohalikude õpetajate tähelepanu asjaolule, et kirikuraamatuid tuleb korralikult pidada, ja et neid tuleb kindlas kohas alal hoida, ei leidnud see nõue kahjuks küllaldaselt täitmist. Eriti just kirikuraamatute pidamisel jefl ajal ilmneb juuri erinewusi, mis on tingitud jellest, et ühed õpetajad kõigiti hoolsalt registreerisid sündmusi oma koguduse elus, mitte ainult piirdudes meetrikaraamatute pidamisega sündinute, armulaual käinute, leeritatute, abiellunute ja surmude kohta, waid ka juure huwiga jälgisid oma kihelkonna minewikku ja olewikku; jelle tõtku leidub meil mitmel pool wäärtuslikke kiriku-kroonikaraamatuid, mis suurel määral aitawad jeligitada wastawate kihelkondade ajaloolist arenemist. Osa õpetajaid aga on otje lubamatult lohakalt toimetanud koguduse kirjalikku asjaajamist.

Nagu meie nägime, Rootsi aja algul ja esimesel poolel läts palju Gesti kirikuelu walgustawat ainestikku wälismaale, ja samane nähtus kordub ka Rootsi aja lõpul, kui 1710. a. Rootsi wõimu saatus Baltimail oli otsustatud. Siis wiidi suurel hulgal arhiivimaterjale maawalitsuse afutustest Rootsi, üks osa jellest ainestikust anti hiljem Bene walitsuse jellekohasel nõudel tagasi, kuid Rootsi jäi nätteks jarnase suure wäärtusega materjal, nagu jeda on Liwimaa ülemkonsistooriumi arhiiv 1630-dast aastatest alates kuni Põhjasõjani. Uuesti jarnane ewakueerimine

šõja hädaohu eest teostus teatavasti juure maailmasõja ajal, kus Baltimail väga paljude riigi-, omavalitsuste ja kiriklike asutuste arhiivid wiidi laiali mööda Benemaad. Sealt tuli neid peale rahulepingu sõlmimist Nõukogude-Benemaaga juure waemaga tagasi tuua. Kuid praegugi on Benemaal rikkalikul määral meie usuelu arengut walgustawaid dokumente.

Edasi tuleb nimetada üheks juuresti meie kiriku arhiive kahjustanud põhjuseks rohkeid tuleõnnetusi. Peale Eesti-maa konsistooriumi arhiivi osalise häwinemise on tuleohwriks langenud hulk koguduste arhiive wõi nende osi maal. Sõdade aegu, nagu suur Põhjasõda oma häwitawate rüüsteretketega, eriti aga rahutu ajastu 1917—1918. ja Wabadussõja ajajärg on tugewasti detšimeerinud kirikute arhiive maal. Et see häwitustöö tõesti tugew on, seda tõendab meie wastaw statistika. Riigi Keskarhiiv palus 1932. a. algul Eesti ew.-lut konsistooriumi teostada ankeet koguduste ja praostide arhiiwide kohta, et saada ülewaade, millises olundis asuwad meie kirikute arhiivid lääsolewal filmapilgul. Selleks koostati Keskarhiivi poolt wastawad küsimused, millest osa puudutas arhiivi asukohta ohtlikust arhiiwile endale (kas niiske, tulekardetaw, lahtine ruum jne.), arhiivi materjali terwilikust ja arhiivimaterjalide häwinemise juhuheid.*) Konsistooriumi lahkelt kaasabil ja deti küsimuslehed kogudustele laiali, millele wastasid üheksa praostkonda ja 86 kogudust, nii siis umbes pool koguarwust. Sellest arwust on kannatanud sõdade ja muude häwituste all 41 arhiivi. Arhiivimaterjal on õige puudulik 48 arhiiwis; maailmasõja ja wabadussõja aegu häwi-

¹⁾ Sellest ankeedist waata lähemalt D. Liw, „Meie kirikute arhiiwidest“, „Waba Maa“ 1932, nr. 179 ja sama autor, „Kirikute ja waldade arhiiwidest“, „Ujalooline Ujajiri“ 1933 nr. 2, lk. 110—116.

nes osalt wõi täielikult 19 arhiivi. 95 arhiivist 38 on ohtlikus seisundis.

Juba Wene rahuaja lõpul on tehtud katseid päästa kirjuarhiivides leidumat väärtuslikku materjali võimaliku hävingu eest. Teatavasti peeti kirjuraamatuid kuni 1834. a. ühes eksemplaris, kuid siis wäljaantud uue kirjukuralduse järele tuli kirjuraamatuid edaspidi pidada kahes eksemplaris. Üks eksemplar jäi kiriku juurde, kuna teine jaadeti Konsistoriumi Tallinna. Gestimaa rüütelkonna arhiiv, mis põhjaliku reorganiseerimise alla wõeti 1908. ja 1909. aa. paiku, jaades ühtlasi suhteliselt iseseiswaks asutuseks ametisse wõetud arhiwaari Paul Osten-Sacken'i juhatusel all, seadis omale sihts kujuneda Gestimaa maaarhiiviks; sinna arhiivi pidi kuuluma ka kiriklikkude asutuste arhiivimaterjal. Gestimaa rüütelkonna kofkuleppel Konsistoriumiga toodi rüütelkonna arhiivi üle 20. augustil 1909. a. Konsistoriumi arhiivi wanem oja, mis jeni asus waestekohtu ruumides. Sellele ojaile liideti 18. juunil 1910. a. Konsistoriumi ruumidest tema arhiivi uuem oja kuni 1833. a.

Septembri lõpul 1909. a. pöördus G. rüütelkond Konsistoriumi poole palwega, jaata ringkiri kõikidele kogudustele, et need oma kirjuraamatud kuni 1833. a. Gestimaa Konsistoriumi deposiitidena üle annaksid rüütelkonna arhiivile. Kuigi oja õpetajaid suhtus sellele pöördumisele wäga kahtlewalt, siiski suudeteti wõrdlemisi lühikese aja jooksul koondada Tallinna kindlasse arhiivhoiuulasse juurema oja koguduste kirjuraamatuid. Sellega sooritati tähtis teene Gestimaa arhiivindusele, sest revolutsiooni ja wabadusõja ajal oleks neist arhiivaalidest nii mõnigi kaduma läinud. Hiljem deponeeris Konsistorium ka uuemad kirjuraamatute teisend-eksemplariid rüütelkonna arhiivi.

Kuid waatamata Konsistoriumi soowitusele mõned kogudused ei täitnud seda korraldust. Oja kogudusi jaatis ai-

nult mõned kirikuraamatud ära, jättes teised kiriku arhiivi. See sündis mitmel põhjusel, peamiselt oli koguduse konventidel kahju lahtuda oma arhiivi väärtuslikumatest esemetest. Lõpptulemus oli, et kuigi rüütelkonna arhiiv omandas rikkaliku kogu Eesti vanemaid kirikuraamatuid, ei olnud see kogu täielik, ega ka süstemaatiliselt koondatud.

Liivimaa oli kirikuraamatute koondamisega juba varem alustatud. Ojalt Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde abil, peamiselt aga Liivimaa rüütelkonna juures tegutsenud maaarhiivi kaudu juudeti väljastada kirikuõpetajatele ringkiri, mille alusel nad olid kohustatud maaarhiivi üle andma oma vanemad kirikuraamatud. Liivimaa maaarhiivi koondati ka Liivimaa konsistooriumi arhiiv, mis oma vanemas rootsiaegses osas ei olnud täielik, kuna, nagu eelpool mainitud, Liivimaa rootsiaegse ülemkonsistooriumi tähtsam osa viidi Rootsi ja asub praegu riigiarhiivis Stockholmis. Waatamata sellele sisaldas konsistooriumi see osa, mis Liivimaale jäi, õige huvitavat ainesrikku Eesti kirikuolude kohta waremail sajanõitel.

Ka Saaremaa rüütelkond, asudes teiste Balti rüütelkondade eeskujul oma arhiivi korraldamisele, koondab oma arhiivi Kuresaare lossi mõningaid Saaremaa koguduste kirikuraamatuid. Sealhambas arhiivis asusid ka omaaegse Saaremaa konsistooriumi ja ülem kiriku eestseisja arhiivid, niipalju kui neid veel järgi oli jäänud.

Uga veel kaugemale mindi. 1909. a. lõpul Gestimaa rüütelkond konsistooriumi kaasabil palub Gestimaa kiriku konvente jaata mitte üksi kirikuraamatud, vaid üldse kõik olemasolewad kirikuarhiivid rüütelkonna arhiivi. See leiab wähest wastukõla: ainult Tõelehtme, Wiru-Nigula, Martna, Ridala, Noarootsi, Kadrina ja Loomkoguduse arhiivid antakse rüütelkonna arhiivile üle. Selle wastu Kuramaa maaarhiiv suutis selleks ajaks peaaegu kõikide ko-

guduste arhiivid koondada. Nii siis weneaja lõpul näeme kirikuarhiivide alal teostumat tsentralisatsiooni printsiipi.

See sündis äratundmises, et tähtsad ajaloolised dokumendid jäävad niiviisi koondatud, korraldatud, nimestikluduga varustatud ja tulekindlas, arhiividele soodsas ruumis ühiselt alalhoituna uurijatele võrratult kergemini kasutatavaks muudetud. Selle uurimise juures ei olnud wäike genealoogilise uurimise osatähtsus, mille juures täiesti dieti wäärtustati eriti kirikute personaalraamatuid. Juba Gestimaa rüütelkonna arhiivaar ütleb oma aruandes, et nende kirikuraamatute abil wõtme suurepäraselt jälgida nii eestlaste jaksastumise, kui ka wael enam efinema jakslaste pikaldase eestistumise protsessi.

Selkirjeldatud olukord kiriklõkude asutuste arhiivide alal kestis juuremate häirimisteta kuni Gesti iseseiswuse alguseni. Rahututel aegadel läks osa materjali siiski neisse kättesse, kus ta osalt paratamatult pidi hukkuma. Nii satub üks osa Saaremaa kirikuraamatuid igajuguste kaubitsejate kätte; umbes 1921. a. paiku leiti näiteks Kurejaare turul ühe kalanaise käest Põide kirikuraamat aastait 1727—1752, millest see naine ligi kümme-kond lehti oli juba wälja rebinud ja kalade pakkimiseks tarwitanud. Samuti pandi toime 1921. a. rüütelkonna arhiivi ruumides, mis tol korral olid meie wälisministeeriumi walduses, wargus. Kõrwaldati peaaesjalikult kirikuloolisi materjale. Hiljem osa sellest materjalist leiti kauplustes pakkimise paberina ja toodi mõne Estländische Literärische Gesellschaft'i liikme kaasabil nimetatud seltsi hoiule, kus nad wael praegugi asuwad ja keskarhiivile üle antakse.

Peale selle kui Gestimaa rüütelkonna arhiiv wõeti eesti wõimude poolt üle, paigutati need Gestimaa Konfistoriumi wanemad osad ja kirikuraamatud, mis olid hoiule saadetud rüütelkonna arhiivi, Tallinna Prowintsiaalmuuseumi, Estländische Literärische Gesellschaft'i ruumidesse.

Liivimaa maaarhiivis asuvad Põhja-Gesti kirikuraamatud, arvu 246 ja aastate 1661—1834. kohta käivatena, jaadeti Läti riigiarhiivi arhiivaar S. Bruining'i poolt 1921. a. Tartu Riigi Keskarhiivi hoivule.

Gestimaa rüütelkonna arhiiv toodi Riigi Keskarhiivi üle 1923. a. algul. Rüütelkonna arhiiv, vaatamata sellele, et seal konsistooriumi arhiiv ja kirikuraamatud olid mujale hoivule viidud, sisaldas siiski veel suurel hulgal kirikuajalugu selgitavaid väärtuslikke aineid. Peale ühikute kirikute kui ka üldise usulise liikumise kohta maal käivate dokumentide leidusid seal Põhja-Gesti ülemkirikueestseisjateametite arhiivid, kuigi künklikult. Nii sisaldas Harjumaa ülemkirikueestseisja-amet raamatuid ja toimikuid a. 1834—1917 kohta, Virumaa oma 1854—1919, Järvamaa 1898—1918 ja Läänemaa ülemkirikueestseisja-amet materjali a. 1834—1918 kohta. Kuid peale nende materjalide koondusid Tartusse Riigi Keskarhiivi veel teised tähtsad kirikuloolised materjalid, nimelt Tartu-Bõru ülemkirikueestseisja-ameti arhiiv a. 1712—1919, Saaremaa ülemkirikueestseisja-amet a. 1633—1919, Saaremaa konsistoorium a. 1675—1800 kohta. Neile kirikuloolistele materjalidele lisandusid veel siin asuvad kreeka-õigeusu koguduste tulu- ja kuluraamatud 1902—1911, ja Haapsalu kreeka-õigeusu Maarja-Magdaleena kiriku arhiiv 1874—1915. Väärtuslikku kirikuloolist aineid on ka Liivimaa ja Gestimaa rootsiaegsete kindralkubernerite arhiivides. Eraviisil on deponeeritud või kingitud Riigi Keskarhiivile Gesti kiriku ja usuelu arenemist valgustavaid arhiivaale, millest näitena võiks nimetada Hageri kirikuarhiivi.

Riigi Keskarhiivi sihiks on võimalikult joodustada meie teaduslikku uurimist. Selleks on keskendatud nimetatud arhiivi kõik riigile kuuluvad ajaloolist väärtust omavad arhiivid. Kuna Tartu ülikooli usuteaduskonna juures tegutses ajaloolise usuteaduse korralise professorina D. Schild,

kes on agaralt teostanud Eesti kiriklikkude muinasmälestiste uurimist ja selle teeneks tuleb pidada ka erilise usuteadusliku arheoloogilise muuseumi korraldamist, siis on arusaadav, et kirikuajaloo uurimine usuteadlaste endi poolt kõige soodsamalt võiks sündida Tartus. Tartus asuvad Eesti juuremad ja tähtsamad raamatukogud (Tartu ülikooli raamatukogu, Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogu, Spetatud Eesti Seltsi raamatukogu j.t.), ja meie ajaloolased on siin õnnelikus võimaluses, saades kasutada arhiivmaterjalide kõrval täienduseks tarvilikku ajaloolist kirjandust.

Et nüüd otstarbekohasemalt ja avaramalt avada teaduslikule uurimisele Eesti Konsistooriumi sajandeisse tagasiulatuvaid väärtuslikke arhiivaale, pöördus Riigi Kesk-arhiiv 1930. a. lõpul Eesti ew.-lut. usu kiriku Konsistooriumi poole palvega, anda talle üle Konsistooriumi arhiiv. Peale asja sellekohase arutamise Konsistooriumi poolt jõuti nii laugele, et 24. jaanuaril 1931. a. kirjutati Tartus Konsistooriumi arhiivi deponeerimise lepinguise alla Konsistooriumi esindaja prof. H. B. R a h m ä e ja Riigi Kesk-arhiivi esindaja O. L i i w i poolt.

See deponeerimise leping sisaldab muuseas tingimusi, et Riigi Kesk-arhiiv deposiidina hoiab alal, korraldab ja valitseb Konsistooriumi arhiivi tasuta. Konsistooriumi arhiiv on uurimiseks ja teadete saamiseks kasutamisevaba kõigile. Arhiivi termilikkuse säilitamiseks saadab Eesti ew.-lut. usu Konsistoorium edaspidi süia arhiivaale, mis oma ajaloolise tähtsuse mõttes vastavad Riigi Kesk-arhiivi loondatawa arhiivmaterjali iseloomule. Loomulikult jäävad sellejuures kõik omaniku-digused selle arhiivi kohta Konsistooriumile.

Nimetatud lepingu alusel antigi 23. märtsil 1931 sellekohase nimekirja järgi Konsistooriumi arhiivi wanem osa üle Riigi Kesk-arhiivile. See osa sisaldas peamiselt neid

materjale, mis jäilusid Prowintstiaalmuuseumi ruumides. Teine suurem osa Konfistooriumi arhiivist jaabus Keskarhiivile 1931. a. lõpul.

Kokku need mõlemad osad sisaldasid mitmeid arhiivifonde. Olulisema ja väärtuslikuma osa moodustab Gestimaa Konfistooriumi Arhiiv, mille protokollide ja raamatute seeria haarab ajastut 1862—1910. vahel, viisitatsiooni protokollid a. 1638—1888, toimikmaterjal 1638—1920, publikaadid ja käsukirjad 1639—1868. Arhiivi hilisem osa, peamiselt 20. sajandist, on Konfistooriumi kantselei juures Tallinnas. Teiseks tähtsamaks fondiks on Tallinna linna Konfistooriumi Arhiiv, mille protokollide seeria algab 17. sajandi keskelt kuni 19. sajandi lõpuni ja toimikud umbes 1670—1891, teised materjalid on pärit hilisemast ajast.

Konfistooriumi arhiiviga jaabusid Keskarhiivi omal ajal Peterburis asunud ew.-lut. usu kindralkonfistooriumi protseßtoimikud a. 1874—1917, kuid ebatäielikult, samuti Gestimaa Konfistoorial-apellatsioonkohtu raamatud 1735—1794 ja toimikud 1730—1797, ka lünklikult. Linna- ja maakoguduse arhiividest, mis jaabusid Konfistooriumilt Keskarhiivile, oleks märgitud: Haapsalu kirikuraamatud 1593. a. peale, Paldiski 1770. a., Tallinna, Mihkli 1831. a., Tallinna Püha-Waimu 1673. a., Tallinna Toomkoguduse 17. sajandi teiselt poolelt, Harju-Taani 1651. a., Tõelehtme 1746. a., Jüri 1683. a., Keila 1593. a., Keje 1750. a., Kuusalu 1735. a., Rapla 1774. a., Haljala 1763. a., Tõhwi 1781. a., Siifaku 1738. a., Kadriina 1732. a., Lüganuse 1661. a., Simuna 1808. a., Wiru-Taagupi 1678. a., Wiru-Nigula 1660. a. Wäike-Maarja 1648. a., Ambla 1791. a., Järwa-Madise 1736. a., Koeru 1711. a., Paide 1744. a., Anna 1831. a., Lüri 1591. a., Kullamaa 1645. a., Lääne-Nigula 1786. a., Noarootsi 1684. a., Pühalepa 1602. a. ja Reigi 1698. a. peale.

Konfistooriumi arhiivi ja temaga koos saabunud fondide korraldamisele ajuti Keskarhiivis viivitamatult. See korraldus wiidi läbi wastawalt Keskarhiivis üldiselt tarwitusele wõetud teaduslikule korraldamiswiisile, nimelt proveniensprintsibile. Arhiivis registreeriti kõik arhiivaa-
 lid, seati nad wõimalikult terwilikkudeks seeriategs, tem-
 beldati ja nummerdati kõik üksused ja koostati põhja-
 lik inventuurnimistu. See nimistu nõuab veel wähemaid
 täiendusi, paljundatakse siis masinkirjaliselt ja üks eksem-
 plar sellest jaadetakse Konfistooriumile. Tulewikus wõiks
 mõelda ka asjaolule, et awaldada see kataloog trüki-
 st. Kahtlemata on arhiivi wäärtus nii suur, et ta seda wää-
 rib. Kui Gestimaa maa- ja Tallinna linna konfistooriumi,
 samuti kindralkonfistooriumi ja apellatsioonikohtu fon-
 dide nimistu walmistamisega ei tekkinud erilisi raskusi,
 siis kirikuraamatute ja kirikuarhiiwide nimistu koostamisel
 oli küsimus palju waewaliksemalt lahendataw, ja seda sel
 põhjusel, et kirikuraamatud olid osade kaupa mitmel pool
 laiali.

Perekonnaseisu=seaduse maksmapanefuga Gestis asutati
 Kohtu- ja Siseministeeriumi juurde eriline Perekonnaseisu-
 aktide arhiiv. Perekonnaseisu=seaduse alusel pidid kõik ki-
 riiklikud asutused saatma oma meetrika= wõi personaalraa-
 matud nimetatud arhiiwile. Niiviisi jattusid need 1834.
 aastast waremad kirikuraamatud, mis sisaldasid meetrika-
 lisi andmeid ja olid omalajal jaadatud Gestimaa rüütel-
 konna arhiiwile, nüüd Prowintšiaalmuuseumis asuwast
 Konfistooriumi arhiivi wanemast osast Perekonnaseisuakti-
 de arhiivi. Ühtlasi saatsid selle seaduse alusel kõik õpeta-
 jad jarnased wanemad kirikuraamatud Kohtu- ja Sisemi-
 nisteeriumile. Kui mõni neist silma wahela jäi, siis Pere-
 konnaseisuaktide Arhiiv wastawate andmete saamisel emer-
 giliselt nõudis nende äraasaatmist. Nii koondati Perekonna-
 seisuaktide Arhiivi kõik Gestis allesheidunud kirikute wa-

nemad personaalraamatud. Et Perekonnaaseisuaaktide arhiiv oli mõeldud puht administratiivseks ajutuseks ja täiesti otstarbekohatu oleks jeda arhiivi juba olemasolevate tähtsate arhiivide (Riigi Keskarhiiv, Riigiarhiiv, Tallinna Linnaarhiiv) kõrval uueks ajalooliseks arhiiviks muuta, siis tuli lahendada nende kirjuraamatute juhtes, mis on äärmiselt väärtuslikuks materjaliks meie sugukondade ja kihelkonnaajaloo uurimisele, teadusliku kasutamise võimalikult kergemaks ja kättesaadavaks tegemise küsimus.

17. detsembril 1931. Arhiivinõukogu Riigi Keskarhiivi esitisel otsustas kõikide 1834. a. wanemate kirjuraamatute ületoomise Tartu Riigi Keskarhiivi jaatavalt. Grand tehti ainult Tallinna linnakoguduste kirjuraamatute juhtes, milliste koondamine Tallinna linnaarhiivi peeti soovitatavaks.

Selle otsuse kohaselt alustas Perekonnaaseisuaaktide arhiiv wanemate kirjuraamatute üleandmist Riigi Keskarhiivile. Esimene jaadeti, 116 kirjuraamatut, jaabus Keskarhiivi oktoobris 1932. Järgmine jaadeti novembris s.a. sijaldas 54 kirjuraamatut. Jaanuaris 1933. jõudsid Keskarhiivi 28 kirjuraamatut jne. Witmane jaadeti wanemaid kirjuraamatuid jaabus weel weebruaris 1934. Kokku jaadi Perekonnaaseisuaaktide arhiivilt ligikaudu 350 kirjuraamatut. Niiwiisi suudeti ühendada paljude kirikuarhiivide osad, mis teine-teisest pikemat aega olid lahus seisnud. Teiseks jaamutati eesmärk, et Keskarhiivi olid nüüd ühendatud üle terve Eesti ala kirjuraamatud, mis annavad võimaluse suurejooneliselt teostada uurimist Eesti rahwa sugukondlikust päritolust, võttes selle juures arvesse bioloogilisi lähtekohti, s. t. väärtustades üksiku sugukonna uurimist kas tüüpoloogilise näitena või osana suurest tööst, mis üldiselt toimub sellel alal.

Meil peab olema selge, et teaduslikkude põhimõtete järgi korraldatud arhiivis ei koguta dokumente ja arhiivaale

ainult kui jeesuguseid, vaid silmaspidades nende tähtsust ajaloolisele uurimisele kui ka tegelikule elule ning nende kuulumise osatähjust teatavasse arhiivigruppi. Need arhiivaalid, mis asuvad Riigi Keskarchiivis, juba selle põhimõtte alusel peavad sõjaldama neid väärtusi, mis meie teadmuši edasi wiivad. Kui nüüd piirduda ainult kirikuajaloole ja arenemisele arvesse tulewate dokumentidega, siis tekib loomulikult küsimus, kuiwõrd neid seni on kasutatud. Suba eelpool tähendati, et Cesti sugukondade uurimisel, mis wiimasel ajal eriti lewinud, pakuvad kirikuraamatud alusmaterjali. Neid kasutatakse tihedas ühenduses rewisjonilehtedega. Aga peale selle wajamad Cesti kodanikud kui ka wälismaalased, nende seas wiimasel ajal Saksa riigi kodakondsusesse kuuluvad isikud wäga palju andmeid ja tõendeid oma sugulaste j.t. sündimise, abiellumise ja surma kohta. Sarnaste soowide rahuldamine on Riigi Keskarchiivi üheks igapäewaseks tööks. Samase sisuga teateid nõuamad ka perekonnaseisuametid linnades ja perekonnaseisuametnikud-waimulikud maal. Kiriku tegekkude soowide rahuldamiseks tänapäewal annamad samuti materjali Keskarchiivi kirikuloolised andmestikud, näiteks kiriku maade, kihelkonna piiride, kiriku waranduste ja õiguste kohta.

Cesti kiriku- ja usuajaloo uurimisel on neid materjale kasutanud paljud uurijad. Sel otstarbel nende kasutamine kestwalt tõuseb. Prof. O. Sild, rektor prof. J. Köpp, õpetaja H. K. Erwiö, õpetaja B. Hasjellblatt, õpetaja A. Ein, A. Westren-Doll j.p.t. Cesti kirikuõpetajatest, edasi terve rida ajaloolasi, nagu Rootsi uurija A. Liljedahl, dir. Fr. Pukjow, prof. G. Suits, prof. J. Mägiste, mag. N. Loone, mag. E. Blumfeldt, mag. L. Rebane-Loone, M. Lepik, prof. H. Kruus, prof. A. R. Cederberg, käesolewa kirjutaja j.t. oma uurimustes on tarwitanud rohkesti Konfistoriumi ja kiri-

kute arhiive. Ülikooli õppejõud on seminari töödena annud üliõpilastele rohkesti teeme teatava küsimustekompleksi alalt, mis nõudsid kirikulooliste materjalide süstemaatilist läbitöötamist; nii on töötanud prof. O. Silla ülesandel usuteaduse üliõpilased Riigi Keskarhiivis, registreerides muuseas visitatstooni protokolle; prof. G. Suitšu õpilased on kogunud kirikuloolistest materjalidest kirjandusajaloolisi andmeid; profesorite J. M ä g i s t e ja A. S a a r e s t e ülesandel on töötanud keeleteaduse üliõpilased, uurides wanu eesti nimesid ja hankides eestikeelseid tekste. Kõnelemata veel ajalooüliõpilastest, kellel lõpujeminaridest osawõtmisel peab olema teatav wilumus arhiivi dokumentide uurimise suhtes.

Konjistoriumide, praostide, kirikute, ülemkirikueestseisjate arhiivide ja muu kirikuloolise aineistiku põhjal awaneb siis wõimalus juurejooneliselt uurimisetööks Eesti rahwa waimukultuuri selgitamiseks mõõdunud aegadel. Eesti rahwakooli jaamise lugu, tema jaatusriikas käik ja tema kangelased — rasketes oludes innukalt töötawad külakoolmeistrid ja kõstrid, kes on pannud aluse rahwa haridusele meie maal, nii et siin kirjaoostamatuid juba saja aasta eest wäga wäheheid wõis leida, see kõik selgub neist materjalidest. Eesti rahwa tegelik osawõtt kirikuelust, tema religioöösse tunde sügawus ning usulised otsimised ja käärimised, tema wiibimine veel ebaujuliste eelarwamiste kammitsais, rahwa wanad kombed ja kawad, tema meelerõõm ja meelekurbus, kõik see kajastub kirikuarhiividest. Aga ühtlasi ka rahwa pidew wõitlus oma majanduslike ja poliitiliste õiguste eest, kogu see majanduslik olustik, milles wiibijid nii rahwas kui ka waimulikud ja jelle olustiku mõju waimuelule, need on küsimused, mis wältimatult nõuawad lähemat uurimist ja milleks jällegi tuge annab nimetatud materjal. Meie näeme, kuiwõrd olenes kirikust ja waimulikust

endist, et rahvas juhtus kirikule kohati kas umbujalikult või koguni waenulikult.

Teiselt poolt meie näeme, kuidas tublid kirikujuhid oskasid rahwa kõlblist ja usulist tasapinda tähelepanu ärataval määral edasi wiia, süwendada hariduse võimaldamise korraldust, jaawutada üldist austust rahwa poolt. Sarnaste juhtide seas, olgu nad kõrgemal või madalamal astmel, oli ka rohkesti eestlasi. Tuletagem meelde kas või üksi Wigala õpetajat Daniel Stamm'i (õpetajaks 1756—1768), kes oli pärit eesti talupojaskonnast, oli äärmiselt tugewa tahteduga suutnud ennast weel mehees lihtsõdurist walmistada ette waimuliku kõrgele kutsule Kopenhaagenis, ning oma kodumaale tagasi tulles jaawutas ta Wigala koguduses rahwa waimustatud poolehoiu. Rahwas peale Stamm'i jurma mälestas teda weel hardumuses pooljada aastat hiljem. Uga eestlased olid ka juur hull kõstreid ja koolmeistreid.

Üldse peab selgitama meie waimulike päritolu küsimusi. Wastawa uurimise järgi võib anda alles kindlaid wastuseid, kuid juba nüüdki on arwataw eestlastest päritolewate isikute juur osatähtsus nende hulgas. Wiljakat mõju meie rahwa usuelule minewikus on awaldanud ka joome ja rootsi mehed, keda tunneme suurel hulgal õpetajate seas.

Meie kihelkondade ajalugu saab olulisema aluse andmete kogumiseks just ew.-lut. kirikuarhiivist. Wisitatšiooniprotokollid, õpetajate aruanded ja muud kirikuelu tasapinda tõendawad dokumendid võimaldawad meie kodukooha ajaloo tundmaõppimisele suurt abi. See uurimine peab ja saab edenema, tema kaudu tunneb üksikisik end eriti seotud olewat oma kodu ja oma isamaaga. — Sugukondliku uurimise võimaldamist ja selle määratut tähtsust kirikuraamatute kaudu oli mainitud juba eelpool. Nast-aastalt suureneb meil Eesti sugukondlik uurimine. Tema laiemaks sihiks ei ole mitte ainult ühe sugukonna päritolu selgitamine, waid

ühendusese teiste jarnaste uurimiste läbiviimiseega fogu rahwa tõulise koosnewuse, füüsilise tugewuse ja muude tegurite ja elementide esiletoomine ja rõhutamine, millest peab koosnema tugew ja terve rahwas.

Meie näeme siis, et kirikulooliste materjalide kogumisel ei toimetata mõne agara arhiwitegelase serjukohtalt wäljudes, kes kogub wanu pabereid ainult kogumise enese pärast, nii õelda pruude tagant metsa nägemata, waid sellelaadse materjali kogumine, korraldamine ja kasutada wõimaldamine sünnib sihikindlalt selleks, et lahendada neid ülesandeid, mis olid eelpool nimetatud, ja mis moodustawad meie nii olewikus kui ka tulewikus wäärtusliku osa meie teadmiste süwendamiseks, waadete wäljakujundamiseks, oma rahwa waimuelu tundmaõppimiseks minewikus. Sellepärast tahaks weel kord tähelepanu juhtida sellele, et kohapeal kirikuarhiwe hoolega hoitaks ja korraldataks, sest kogudusejuhtidele langeb wastutus selle eest, kui meie rahwa minewikule tähtsat wara hoolimatult häwineda lasseme. Häwida wõib see materjal igal ajal, nii silmapilkset õnnetuse ja lohakuise läbi, kui ka pikkamööda halbade alalhoiu-tingimuste tõttu. Kord juba häwinenud materjali ei saa aga enam uuesti asemele muretseada, sellepärast peaks ka meie õpetajad erilise tähelepanuga hoolitsema ja korras hoidma nende juhtida olevate kirikute arhiwe. See ei wõta palju aega. Oma kihelkonna minewikust huwitundwale õpetajale, kes soowib ka koguduse arenemisest paremat pilku saada, on jarnane töö jüdametunnistuse asi. Arhiwide eest hoolitsemisega teeniwad õpetajad üldse hume.

D. Liim.

A

14109

i 48133334